

Проблеми та особливості функціонування домогосподарств в економіці України

Пікулик О.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Домогосподарства є важливим суб'єктом ринкової економіки. Вони можуть виступати у сучасній ринковій системі у ролі виробника і покупця, споживача та власника заощаджень, позичальника та кредитора. Свої доходи домогосподарства розподіляють на споживчі видатки та заощадження, які є джерелом інвестицій в національній економіці.

Ключові слова: домогосподарства, споживчі видатки, споживач, заощадження, дохід, ресурси, заробітна плата.

Пикулык О.И. ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Домохозяйства являются важным субъектом рыночной экономики. Они могут выступать в современной рыночной системе в качестве производителя и покупателя, потребителя и владельца сбережений, заемщика и кредитора. Свои доходы домохозяйства распределяют на потребительские расходы и сбережения, которые являются источником инвестиций в национальной экономике.

Ключевые слова: домохозяйства, потребительские расходы, потребитель, сбережения, доходы, ресурсы, заработная плата.

Pikulyk O.I. THE PROBLEMS AND PECULIARITIES OF HOUSEHOLDS FUNCTIONING IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Households are important agents of the market economy. They may take the part of a producer and a buyer, a consumer and a saver, a borrower and a creditor in the modern market system. Households distribute their incomes for the consumption expenditures and savings, which are a source of investments in the national economy.

Keywords: households, consumption expenditure, consumer, savings, incomes, resources, wages.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Домогосподарство як одна із первинних економічних одиниць ринкової системи виконує низку важливих функцій. Якщо за командно-адміністративної економічної системи домогосподарства могли представляти тільки людські ресурси, то з переходом до ринкової економіки в Україні було відновлено інститут приватної власності. Це дало можливість домогосподарствам претендувати на частину колишньої загальнодержавної власності. Внаслідок цього сучасні домогосподарства стали повноправними власниками усіх чотирьох видів ресурсів – землі, капіталу, праці та підприємництва – і формують один із основних секторів національної економіки. Від успішного функціонування домогосподарств на ринку та виконання покладених на них функцій залежить забезпечення економічної системи ресурсами. Тому важливо визначити проблеми та труднощі, які виникають у діяльності вітчизняних домогосподарств, знижують потенційні можливості економіки та темпи її зростання. Дослідження цих проблем

допоможуть визначити їх причини та знайти можливі шляхи вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розвиток теорії поведінки домогосподарств у сфері споживання та заощадження у свій час здійснили відомі вчені Дж. М. Кейнс, І. Фішер, М. Фрідман, Ф. Модільяні. Їх вчення доповнили праці сучасних вітчизняних авторів – А. Ревенка, В. Федоренка, М. Ватаманюк, А. Горбачик, Л. Гордієнко. Вони акцентували свою увагу на дослідженні споживчої поведінки домогосподарств в умовах перехідної економіки, проблемах формування фінансів домогосподарств та фінансовій політиці регулювання їхніх доходів.

Проте ми живемо у час динамічних змін економічної ситуації в Україні, що відображається на поведінці домогосподарств та прийнятті ними економічних рішень. Тому у своєму дослідженні ми намагалися більше уваги приділити особливостям формування та основним напрямкам використання доходів домогосподарств у сучасній вітчизняній економіці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою публікації є аналіз стану сучасних домогосподарств в економіці України та характеристика їх особливостей на базі міжнародних порівнянь. Завданням – визначення основних проблем та обґрунтування можливих напрямів покращення умов функціонування вітчизняних домогосподарств для того, щоб вони могли повноцінно виконувати роль повноправного суб'єкта економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Домогосподарство – це економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, постачає економіку ресурсами та використовує отримані доходи для купівлі товарів та послуг, які задовольняють потреби людини. Основними критеріями визначення домогосподарства є спільне житло; спільний бюджет та ведення господарства; узгоджене ухвалення економічних рішень.

Домогосподарства можна характеризувати за демографічними ознаками (чисельність, склад, місце проживання) та за економічними ознаками (рівень доходів та багатства).

На початок 2017 р. чисельність наявного населення в Україні становила 42 584,5 тис. осіб, а упродовж 2016 р. чисельність населення зменшилася на 176,0 тис. осіб [1]. Варто зазначити, що кількість домогосподарств в Україні та їхній середній розмір останніми роками також постійно зменшувалися. Так, для порівняння, на початок 2000 р. у нас було 17 680 тис. домогосподарств, а їхній середній розмір становив 2,76 чол., а на 2014 рік було 16 945 тис. домогосподарств, включаючи 869 тис. домогосподарств в АР Крим і м. Севастополі [2]. Причому кількість домогосподарств в Україні до 2000 року постійно зростала. Це було пов'язано, на жаль, не зі збільшенням темпів природного приросту населення, а зі скороченням кількості осіб у складі одного домогосподарства у зв'язку з тенденціями до відокремлення молодих сімей та зростання кількості розлучень. Так, якщо у XVII ст. середня сім'я в Україні складалася з 7 осіб, у XVIII ст. – з 6 осіб, у XIX ст. – з 5 осіб, у XX ст. – з 4 осіб, то вже у наш час – лише з 2–3 осіб.

Середній розмір домогосподарства в Україні нині становить 2,5 чол., але цей показник різниться за регіонами. Найбільший розмір домогосподарства у Закарпатській області – 3,47, а найменший – у Кіровоградській – 2,29 чол. Із загальної кількості домогосподарств 22,6% становлять домогосподарства, що складаються з однієї людини, найбільша

частка (30,8%) – із двох, 24,6% – із трьох, 13,9% – із чотирьох і 8,1% – із п'яти і більше людей. Зростає частка домогосподарств без дітей. Якщо у 1991 році вона становила 55%, то у 2014 році – 62,1%. Поступово зменшується кількість дітей у складі домогосподарств. Серед усіх домогосподарств із дітьми на домогосподарства з однією дитиною припадає 76% (у 1991 р. таких було 60%), із двома дітьми – 21% (у 1991 р. – 34%), із трьома і більше дітьми – 2,8% (у 1991 р. – 6%). Причому домогосподарств із трьома і більше дітьми вдвічі більше у сільській місцевості. Із загальної кількості домогосподарств більшість, а саме 69%, проживає у містах і 31% – у сільській місцевості [3].

Домогосподарства є важливим суб'єктом ринкової економіки, власниками ресурсів, виробниками товарів і послуг, споживачами благ та заощадниками доходів. Особливо важливим джерелом інвестицій в економіці є заощадження домогосподарств, які залежать від величини доходів та напрямів їх використання. Мова йде про первинні та вторинні доходи домогосподарств.

Доходи домогосподарств безпосередньо залежать від кількості працюючих осіб у їхньому складі. У 65,2% домогосподарств є працюючі. Якщо взяти тільки домогосподарства з працюючими, то майже у половині з них (49,6%) – по одному працюючому, в 41,4% – по два і в 9,0% – по три і більше. У середньому в цих домогосподарствах по 1,59 працюючих. Використовуючи співвідношення працюючих і непрацюючих, визначається важливий економічний показник – коефіцієнт навантаження на працюючого члена домогосподарства. По Україні він становить 2,45, він нижчий у великих містах (2,12) і майже в півтора рази вищий у сільській місцевості [4].

Важлива роль у процесі аналізу домогосподарств відводиться джерелам формування їхніх доходів. У структурі доходів українських домогосподарств 41% займає заробітна плата, 37,1% – трансферні платежі; прибуток та змішані доходи займають 16,8%, і лише 5,6% припадає на доходи від власності. Це означає, що для більшості вітчизняних домогосподарств основним джерелом доходів є зарплата [5, с. 40].

Базовим державним стандартом у сфері доходів населення України є прожитковий мінімум. На основі прожиткового мінімуму розраховується мінімальна заробітна плата. Незважаючи на те, що мінімальна зарплата є державною соціальною гарантією, її місяч-

ний розмір, нижче якого не може проводитися оплата за виконану некваліфікованим працівником місячну, а також погодинну норму праці, є економічно необґрунтованим і соціально несправедливо заниженим. У нашій країні не лише прожитковий мінімум для працездатної особи, але й навіть величина мінімальної заробітної плати не сприяють простому відтворенню робочої сили та не забезпечують нормального існування працівника.

В Україні на початок 2017 року прожитковий мінімум на особу в розрахунку на місяць встановлений у розмірі 1544 грн. Мінімальна заробітна плата – 3200 грн. на місяць [6]. Мінімальна зарплата встановлена в 20 країнах ЄС, за винятком Данії, Швеції, Фінляндії, Італії, Австрії та Кіпру. Але в тих країнах, у яких не діють національні ставки мінімальної заробітної плати, вони встановлені за допомогою галузевих колективних угод, які спільно покривають значну частку працюючого населення. Сьогодні серед країн Євросоюзу найвищий рівень мінімальної заробітної плати – 1923 євро на місяць – встановлений у Люксембурзі. Ще 6 країн ЄС мають середньомісячну мінімальну зарплату у межах 1,5 тис. євро (Великобританія, Нідерланди, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Франція). Водночас рівень мінімальної зарплати у країнах, які нещодавно приєдналися до ЄС, є значно нижчим – від 418 євро на місяць у Польщі до 194 євро у Болгарії. Україна за рівнем мінімальної заробітної плати у рази відстає від найбідніших країн ЄС. Так, на початок 2017 року в еквіваленті євро вона становила 110 євро на місяць [7].

Сьогодні визначено два підходи до використання показника мінімальної заробітної плати. Перший ґрунтується на мінімальних потребах, які треба задовольняти для збереження життя (так званий споживчий кошик життєво важливих товарів і послуг у вартісному вираженні). У цьому разі мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму. Такий підхід в економічно розвинутих країнах вважають за допустиме використовувати лише у військовий час. Другий підхід передбачає, що мінімальні гарантії мають поширюватись не лише на фізичні, а й на соціальні та культурні потреби людини. У такому разі розмір мінімальної зарплати можна зіставити з рівнем середньої зарплати. Так, у Японії вона становить близько 44% середньої зарплати, у США – 50%, в Нідерландах досягає майже 75%. Такий варіант дає змогу встановлювати мінімальну зарплату на рівні, який у 2–2,5 рази перевищує прожитковий мінімум.

Середньомісячна (номінальна) заробітна плата на початку 2017 року в Україні становила 6008 грн. (близько 207 євро) [8]. Залишається значною диференція рівня оплати праці серед найманих працівників різних видів економічної діяльності та регіонів. Привертає увагу те, що найбільші рівні заробітної плати на протязі останніх років продовжують залишатися у сфері послуг (фінансових, транспортних, посередницьких тощо), а не у сфері матеріального виробництва. Найбільш оплачуваними є працівники авіаційного транспорту та фінансових установ, а серед промислових видів діяльності – зайняті на виробництві продуктів нафтопереробки та в добуванні паливно-енергетичних корисних копалин. Рівень оплати праці у цих видах економічної діяльності перевищив середній по країні більше ніж у 2–3 рази. Значно нижчою залишається заробітна плата працівників переробної промисловості, сільського господарства, рибальства, установ охорони здоров'я та соціальної допомоги.

Погодинна оплата праці в Україні становить 1,2 євро за годину. Загалом по Європі середня погодинна зарплата становить 20 євро і коливається залежно від регіону від 3,8 (у Болгарії) до 40,3 (у Данії) євро за годину. Але Україна відстає навіть від Болгарії, причому відстає у цілих три рази [9].

Вагому частку у структурі доходів вітчизняних домогосподарств займають соціальні допомоги, наприклад пенсії (враховуючи, що на 10 млн. працюючих у нас припадає 12 млн. пенсіонерів). Кожен третій громадянин України – пенсіонер. Середній розмір пенсії за 2016 рік становив 1581 грн., а мінімальний – всього 1074 грн. Максимальну пенсію, яку може призначити держава, скоротили до 10 740 гривень. Проте значним є ступінь нерівності у розподілі пенсій. Значно вища пенсія у «силовиків» у відставці (близько 2800 грн.). Дохід військових на пенсії – близько 2593 грн., дипломати отримують пенсію у розмірі 3222 грн., «чорнобильці» – 3365 грн., а прокурори – близько 7 тис. грн. Найвищі пенсії отримують судді у відставці (таких більше 1400 осіб). Держава виділяє служителям Феміди пенсію у розмірі 16,4 тис. грн. Нардепи живуть на пенсію розміром 15,1 тис. грн. [10].

Більшу частину своїх доходів домогосподарства спрямовують на споживання. Низький рівень доходів домогосподарств та високі ціни на продукти харчування є основними причинами того, що у структурі споживчих витрат

українських домогосподарств більше половини припадає на продовольчі товари, що є дуже високим показником. Для порівняння у розвинутих країнах ринкової економіки цей показник не перевищує 20%. Причому серед витрат вітчизняних домогосподарств на продукти харчування найбільше припадає на товари нижчої споживчої цінності. У середньому на місяць одна особа у складі українського домогосподарства споживає 20 яєць, 19,7 кг молочних продуктів, 9,4 кг овочів, 8,4 кг хлібопродуктів, 4,4 кг м'ясопродуктів, 3 кг фруктів та ягід, 1,2 кг рибодуктів. Така структура споживання продовольчих товарів є характерною для малозабезпечених домогосподарств, оскільки в міру зростання доходів сімей зростають їх витрати на м'ясо, морепродукти та фрукти [5, с. 47].

На непродовольчі товари українські домогосподарства витрачають 36% доходів, 4% становить грошова допомога родичам і 7% припадає на інші витрати (на утримання особистого підсобного господарства, депозити, акції, будівництво тощо). Серед непродовольчих товарів важливе місце відводиться товарам тривалого користування. Забезпечення товарами тривалого користування українських домогосподарств виглядає таким чином: на кожні 100 домогосподарств припадає 117 холодильників, 99 прасок, 119 телевізорів, 197 мобільних телефонів, 88 пральних машин, 49 мікрохвильових печей, 37 комп'ютерів та 23 автомобілі [5, с. 48].

Найбільш точним показником рівня життя домогосподарств вважаються їхні сукупні витрати. За міжнародним критерієм показником бідності для країн східної Європи, зокрема для України, вважаються сукупні добові витрати (прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць) менше \$4,3 за паритетом купівельної спроможності.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2015 році становили 4781,6 грн. Міське домогосподарство витрачало в середньому за місяць 4924,6 грн., сільське – 4489,1 грн. відповідно [5, с. 41]. За курсом долара фактичні середньодобові витрати домогосподарства в Україні становили \$6,4. Якщо ми поділимо цю цифру на середній розмір домогосподарства, то отримаємо при цьому, що середньодобові витрати на одну особу у складі домогосподарства становили \$2,5. Ці цифри є меншими від офіційно встановленої межі бідності, що свідчить про погіршення рівня життя пересічних українців.

Величина доходів домогосподарств визначає їх можливість заощаджувати. Для підтримання певного життєвого рівня за умови низьких поточних доходів українські домогосподарства часто беруть позики або використовують раніше заощаджені кошти, тобто мають місце від'ємні заощадження. Низький рівень заощаджень спричиняє низький рівень інвестування національної економіки.

Представники нової економічної теорії домогосподарства на чолі з лауреатом Нобелівської премії Г. Беккером наголошують на важливості виробничої функції домогосподарств у сучасних умовах. Реалізація цієї функції пов'язана з використанням важливого економічного ресурсу – підприємництва. Історичні події в Україні у першій половині ХХ ст. спричинили позбавлення справжніх господарів прав власності на землю, худобу, майно та призвели до поступового викорінення підприємницьких здібностей в українських домогосподарств. Адміністративно-командна економічна система була пов'язана здебільшого з виконанням одноманітних, наперед визначених планових завдань і не розвивала в людей схильності до інновацій та креативного мислення. Ініціативні люди, що намагалися реалізувати нестандартні рішення чи використати ефективніші альтернативні підходи у процесі господарювання, часто опинялися поза законом. Усе це сприяло створенню несприятливого середовища для реалізації підприємницьких здібностей домашніми господарствами та розвитку малого і середнього бізнесу. Вважається, що лише одна людина зі ста має природні підприємницькі здібності. Щоб їх реалізувати, потрібні належні умови. В Україні умови для розвитку підприємницької діяльності домогосподарств є несприятливими через недосконалість та мінливість законодавства, бюрократію, корупцію та податковий тиск.

Нестабільність розвитку вітчизняної економічної системи, кризові явища в економіці, військові події в країні часто призводять до припинення діяльності багатьох підприємств і спричиняють низку серйозних проблем, пов'язаних із використанням людського ресурсу українських домогосподарств. Пропозиція ресурсу праці значно перевищує попит на нього в абсолютній більшості регіонів країни. Проявилася тенденція до зниження рівня реальної заробітної плати та зростання масштабів прихованого безробіття. Частина своїх людських ресурсів домогосподарства пропонують у тіньовій еконо-

міці. Унаслідок неможливості знайти роботу в Україні мільйони наших громадян виїжджають на заробітки за кордон. Це часто призводить до руйнації соціальних основ домогосподарств (розпаду сімей, неналежного матеріального забезпечення, недостатньої уваги дітям тощо).

Висновки з цього дослідження. Таким чином, стан сучасного українського домогосподарства варто охарактеризувати як кризовий, бо воно втрачає можливості повноцінно виконувати функції споживача, виробника та інвестора у вітчизняній економічній системі. Це спричиняє проблеми у фізичному та моральному здоров'ї, відтворенні населення та формуванні соціальної психології.

Основою розвитку вітчизняної економіки та її метою має бути могутній і розвинений сектор домогосподарств, який у країнах ринкової економіки є активним учасником усіх економічних процесів. Для цього необхідна державна допомога у створенні ефективних програм підтримки домогосподарств. Державна політика повинна бути націлена на зростання доходів домогосподарств, стимулювання зростання народжуваності, підвищення рівня зайнятості, заохочення приватної ініціативи до підприємницької діяльності, надання дотацій домогосподарствам-виробникам на розвиток їхньої діяльності, запровадження пільгового оподаткування та вигідних умов кредитування домогосподарств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Як скоротилося населення України протягом року [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/yak-skorotilosya-naselennya-ukrayini-protyagom-roku-infografika-597722.html>
2. Доповідь «Про соціально-економічне становище України», січень 2017 року. [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm
3. У двох третинах домогосподарств України є працюючі, в половині з них – працює одна людина [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/v-dvoh-tretinah-domogospodarstv-ukrayini-ye-pracyuyuchi-v-polovini-z-nih-pracyuye-odna-lyudina-179880_.html
4. Ревенко А. Як ми живемо [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/yak-mi-zhivemo-_.html
5. Україна у цифрах у 2015 році. Державна служба статистики України. Статистичний збірник. За редакцією І. М. Жук – Київ, 2016.
6. Прожитковий мінімум в Україні [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/wage/>
7. Мінімальна заробітна плата: Україна та ЄС [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/minimalna-zarobitna-plata-ukrayina-ta-yes>
8. Середня зарплата по Україні [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/average/>
9. Погодинна оплата праці в Україні нижча у три рази, ніж у Болгарії [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://7dniv.info/life/56217-pogodinna-oplata-praci-v-ukrajini-nizhcha-u-tri-razi-nizh-u-bolgariji.html>
10. Пенсія в Україні: хто отримує більше всіх і коли чекати підвищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/politics/256926/>